

ODNOS PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVA DO SPOLNEGA IN REPRODUKTIVNEGA ZDRAVJA NA SLOVENSKEM

PARTISAN HEALTHCARE'S ATTITUDE TOWARDS SEXUAL AND REPRODUCTIVE HEALTH IN SLOVENIA

UDK: 618:94(497.4)''1941/1945''

Maja Vehar

IZVLEČEK

Na Slovenskem je na zdravstvenem področju pomembno vlogo v času druge svetovne vojne odigrala partizanska zdravstvena služba. Članek obravnava, kakšen odnos je imela slednja do spolnega in reproduktivnega zdravja. Na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva ter že objavljenih raziskav in spominske literature prikazuje, kako je partizansko zdravstvo skrbelo za porodno pomoč in zdravljenje spolnih bolezni ter kakšen odnos je imelo do umetne prekinitve nosečnosti. Orisuje tudi, kakšni so bili njihovi načrti za omenjena področja po koncu vojne.

Ključne besede: partizansko zdravstvo, splav, spolne bolezni, porodništvo, druga svetovna vojna, Slovenija.

ABSTRACT

In Slovenia, the partisan medical service played an important part in healthcare during World War II. The article discusses the attitude of

the partisan medical service towards sexual and reproductive health. Based on archival material, newspapers and the already published studies and commemorative literature, the article illustrates how the partisan healthcare provided help during childbirth and the treatment of sexually transmitted diseases, as well as its attitude towards the artificial termination of pregnancy. It also outlines partisan plans for the above-mentioned areas after the end of the war.

Keywords: partisan healthcare, abortion, sexually transmitted diseases, obstetrics, World War II, Slovenia.

UVOD

Druga svetovna vojna je kot najbolj uničevalna vojna v zgodovini dodobra predrugačila podobo sveta. Po navedbah Keitha Lowa je v njej življenje izgubilo od 35 do 40 milijonov oseb.¹ Od teh jih je v Jugoslaviji, kot je zapisal Jozo Tomašević, zaradi vojne umrlo 1.027.000,² med njimi je bilo tudi 99.935 Slovenk in Slovencev.³ Vojna pa ni terjala le smrtnih žrtev, ampak je vplivala tudi na zdravstveno stanje tistih, ki so jo preživel. Na Slovenskem je tako, kot navaja Božo Repe, utrpelo »poškodbe na zdravju in telesu« 50.187 oseb⁴ – številka bi bila zagotovo višja, če bi upoštevali tudi dolgoročne posledice vojne na zdravje posameznika.⁵ Vsekakor so tako kratkoročne kot dolgoročne zdravstvene posledice vojne vplivale na, kot piše Michel Foucault, preobrat v percepciji zdravja ter organizaciji zdravstvenega sistema.⁶ Na Slovenskem je pri tem pomembno vlogo odigralo partizansko zdravstvo, v katerem je v času vojne delovalo več kot 3000 zdravstvenih delavcev.⁷ Nekateri med

---

1 Lowe, Keith. *Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Modrijan, 2015, 36.

2 Tomašević, Jozo. *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaboration*. Stanford: Stanford university press, 2001, 718–750.

3 Podatek je bil pridobljen na portalu Sistory, kjer se nahaja baza smrtnih žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem, ki jo na podlagi sistematičnega pregledovanja literature, časopisov, arhivskega ter drugega dokumentarnega gradiva pripravljajo na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Baza je bila zadnjič posodobljena 29. avgusta 2019. Več na: Sistory: Žrtve. <http://www.sistory.si/zrtve> (dostop: 16. september 2019).

4 Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 330.

5 Raziskave vplivov vojne na posameznikovo zdravje so bile v tujini že narejene. Leta 2012 je npr. nastala raziskava o vplivu druge svetovne vojne na socialno-ekonomski status in zdravje starejših posameznikov v Evropi, pri kateri so avtorji upoštevali predvsem vojne izkušnje oseb zajetih v analizo (npr. razlastitev, lakota, udeležba v bojih): Kesternich, Iris, Bettina Siflinger, James P. Smith in Joachim K. Winter. »The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe.« Dostopno na: <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> (dostop: 16. september 2019). Nekateri raziskovalci se osredotočajo tudi na posledice vojne v prenatalni dobi: Heijmans, Bastiaan T. H et al. »Persistent epigenetic differences associated with prenatal exposure to famine in humans.« *PNAS*, 105/44 (2008), 1046–1049.

6 Foucault, Michel. »The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedecine?« *Foucault Studies*, 1/1 (2004), 5–6.

7 225 zdravnikov in zdravnic, 50 medicinskih sester in 5 medicinskih tehnikov, 267 študentov in študentke medicine, 3105 pomožnih sanitetnih delavcev in delavk (bolničarji, higieničarji, nosači ranjencev, osebje v bolnišnicah), 96 farmacevtk in farmacevtov in 69 dentistov in dentistk. Jerina Lah, Pavla. »Partizansko zdravstvo.« V: *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007*, uredili Janez Stanovnik, Slavko Grčar in Hardvik Pirnovar, 255–256. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007, 255–256.

njimi so prevzeli vodilno vlogo tudi pri načrtovanju zdravstvenega sistema. Franc Novak,⁸ Božena Grosman,⁹ Pavel Lunaček,¹⁰ Marjan Ahčin¹¹ idr. so na primer pomembno prispevali k oblikovanju varovanja reproduktivnega in spolnega zdravja, ki bo glavna tema pričujočega članka. V njem bom namreč na podlagi arhivskega in časopisnega gradiva ter že objavljenih raziskav in spominske literature predstavila, kako je partizansko zdravstvo skrbelo za porodno pomoč in zdravljenje spolnih bolezni ter kakšen odnos je imelo do umetne prekinitve nosečnosti. Orisala pa bom tudi, kakšni so bili njihovi načrti za omenjena področja po koncu vojne.

OSNOVE POTEZE PARTIZANSKEGA ZDRAVSTVA

Partizansko zdravstvo na slovenskem se je pričelo snovati pozno spomladi 1941. Aleš Bebler se je namreč takrat sestel s petimi ljubljanskimi

---

8 Dr. Franc Novak - Luka (1908–1999) je bil zdravnik in ginekolog. Medicino je študiral v Ljubljani in Beogradu. Izpopolnjeval pa se je tudi v Parizu in Švicah. V Ljubljani je v času okupacije organiziral zbiranje sanitetnega materiala. V partizane je vstopil leta 1942. Od novembra 1943 je bil načelnik sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV. Po drugi svetovni vojni je v Beogradu delal na Vojno-medicinski akademiji, nato pa je leta 1955 postal predstojnik Ginekološko-porodniške klinike v Ljubljani. Rogers, Lindsay. *Partizanski kirurg*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018, 203.

9 Dr. Božena Grosman - Vida (1903–1987) je bila pediatrinja in političarka. Po končani gimnaziji se je odločila za študij medicine na Dunaju, ki ga je končala leta 1929. Leta 1938 je opravila specialistični izpit iz pediatrije. V času druge svetovne vojne je delovala kot zdravnica v partizanski bolnišnici Spodnji Hrastnik, vodila dečji dom v Gravinu ter opravljala delo zdravnika internista v vojaški bolnišnici v Splitu. Po vojni je postala predstojnica otroškega oddelka v mariborski bolnišnici, med letoma 1947 in 1950 pa je na Ministrstvu za ljudsko zdravstvo LRS načelovala Oddelku za zaščito mater in naraščajca. Od leta 1950 do upokojitve (1962) je delovala na ORL-kliniki, kjer je ustanovila tudi otroški oddelek. Več v: Kranjc - Simoneti, Stanka. »Prim. dr. Božena Grosman, specialistka za otroške bolezni.« *Studia Historica Slovenica* 13/2-3 (2013), 699–708.

10 Dr. Pavel Lunaček - Igor (1900–1955) je bil zdravnik, ginekolog in porodničar. Najprej je študiral gozdarstvo, nato pa medicino v Zagrebu, Gradcu in Beogradu. V partizane je odšel leta 1942 in imel vodilno vlogo pri organiziranju konspirativnih partizanskih bolnišnic. Po vojni je postal predstojnik Ginekološko-porodniške klinike v Ljubljani ter predavatelj na Medicinski fakulteti. Rogers, *Partizanski kirurg*, 204.

11 Marjan Ahčin (1903–1988) je bil zdravnik in politik. Medicino je študiral v Zagrebu. V partizane je stopil leta 1941, ko je postal član matičnega zdravniškega odbora OF. V času vojne je zasedal vodilna mesta na področju zdravstva in sanitete (načelnik sanitetnega odseka in zaledne sanitete pri Glavnem štabu itd.). Minister za zdravstvo vlade LRS je bil od leta 1945 do leta 1950, ko je prevzel ministrovanje na Ministrstvu za socialno varstvo LRS. Leta 1951 je postal odgovoren za ustanovitev Centralnega higienskega zavoda Slovenije, ki ga je vodil do upokojitve leta 1961. SBL: Marjan Ahčin. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000240/> (dostop: 16. september 2019).

zdravniki,¹² ki so v okviru prvih nalog pričeli preučevati razpoloženje med zdravniki, razširjati ideje Osvobodilne fronte (OF) ter pritegovati zanesljive zdravnike k sodelovanju.¹³ Avgusta 1941 se je izoblikoval zdravniški matični odbor OF,¹⁴ ki je skupaj s terenskimi odbori organiziral zbiranje sanitetnega materiala in zdravil ter prirejal strokovne tečaje za zdravstvene delavce. S prihodom večjega števila zdravnikov spomladi 1942 v partizanske enote so se pričele vzpostavljati tudi organizirane zdravstvene dejavnosti v bojnih enotah (sanitetni referenti v brigadah) in nastajati mreža partizanskih bolnišnic¹⁵ – skupno jih je bilo več kot 240. Največja skupina, ki jo je vodil Pavel Lunaček, je nastala v Kočevskem rogu (Slovenska centralna vojna partizanska bolnišnica – SCVPB) in je imela 25 postojank.¹⁶

Za boljši pregled in organizacijo zdravstvene službe je bil januarja 1944 ustanovljen Sanitetni oddelek pri Glavnem štabu NOV in POS.¹⁷ Znotraj slednjega sta poleg finančnega, organizacijsko-personalnega, higiensko-epidemiološkega in sanitetno-preskrbovalnega odseka delovala tudi dečji odsek, ki je imel sekcije za dečje jasli, vrtce, pionirska taborišča in dečje sanatorije, ter mediko-evakuacijski odsek. Slednji je imel sekcijo za bolniške ustanove, znotraj katere je deloval referat za bolnice, ki je vključeval tudi venerologijo in ginekologijo.¹⁸

Poleg vojaškega zdravstva se je znotraj OF organiziralo tudi civilno zdravstvo, za katerega je skrbela vojaška zaledna oblast, po kapitulaciji Italije odsek za zdravstvo pri upravni komisiji osvobojenega ozemlja, od marca 1944 pa odsek za zdravstvo pri predsedstvu SNOS, ki ga je vodil dr. Marjan Ahčin. V okviru okrajnih in okrožnih odborov OF je prej

12 To so bili: dr. Damjana Bebler, dr. Božena Ravnihar, dr. Božena Sernec, dr. Andrej Župančič in dr. Mavricij Neuberger, kasneje še dr. Peter Držaj in dr. Marjan Južnič.

13 Repe, *S puško in knjigo*, 157.

14 Njegovi člani so bili dr. Bogdan Breclj, dr. Pavel Lunaček, dr. Mavricij Neuberger, dr. Franc Novak, dr. Božena Ravnihar.

15 Fajdiga, Mirko. *V objemu človečnosti. Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, 1998, 9–10.

16 Repe, *S puško in knjigo*, 159.

17 Fajdiga, *V objemu človečnosti*, 9–10.

18 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Shema – Sanitetni oddelek Komande Slovenije.

omenjeni odsek vzpostavil zdravstvene odseke s sanitetnimi referenti. Tako je npr. v belokranjskem, dolenjskem in ribniško-notranjskem okrožju v krajevnih ambulantah delovalo 16 zdravnikov, 54 babic in večje število bolničark. Vzpostavljene pa so bile tudi civilne bolnišnice, npr. v Trebnjem, Starem trgu pri Ložu in Kanižarici.¹⁹

Poleg kurativnih in preventivnih dejavnosti so znotraj OF nastajali tudi predlogi in načrti za razvoj zdravstvene službe po koncu vojne. Tako je npr. znotraj posvetovalnega organa im. Zdravstveni svet 12 zdravnikov različnih strok obravnavalo vprašanja preventivnega in kurativnega zdravstva.²⁰ Predlogi pa so nastajali tudi v okviru Znanstvenega inštituta pri IOOF,²¹ ki ga je vodil Fran Zwitter.²²

SKRB ZA MATER IN OTROKA OB PORODU

Posvečanje skrbi za zdravje matere in otroka ob porodu je narekovala visoka umrljivost otrok. Leta 1939 je npr. v Združenem kraljestvu znašala 5,4 odstotka,²³ v Kraljevini Jugoslaviji 13,23 odstotka,²⁴ na Slovenskem pa 10,9 odstotka.²⁵ K zniževanju slednje je deloma pripomogla tudi strokovna pomoč ob porodu. V okviru partizanskega zdravstva je lahko

---

19 Fajdiga, *V objemu človečnosti*, 17.

20 Prav tam.

21 Znanstveni inštitut pri IOOF je bil ustanovljen 13. januarja 1944 z odlokom IO. Kasneje je bil preimenovan v Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS. SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Poročilo znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS o delu za januar+april 1944, 25. 4. 1944.

22 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Pismo Pavla Lunačka Sanitetnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS, 31. 1. 1944.

23 Odstotek je bil izračunan na podlagi števila umrlih do enega leta starosti ter števila živorojenih leta 1939 v Združenem kraljestvu, ki so dostopni na spletni strani Office for National Statistics: Vital statistics in the UK: births, deaths and marriages - 2018 update. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/datasets/vitalstatistics/populationandhealthreferencetables> (dostop: 20. avgust 2019). Graf, ki prikazuje gibanje umrljivosti v Združenem kraljestvu od leta 1930 do danes pa je dostopen na Closer: Infant mortality rate. <https://www.closer.ac.uk/data/infant-mortality/> (dostop: 20. avgust 2019).

24 Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005, 253.

25 SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, št. 29, 331, 235/49, Zaščita matere in otroka: umrljivost dojenčkov; SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, šk. 41, 420, Zdravstveno stanje dojenčkov in malih otrok: zaključki na osnovi statistične obdelave za l. 1950.

slednjo civilno prebivalstvo poiskalo v ambulantah in bolnišnicah, ki so delovale v okviru okrajnih in okrožnih odborov.²⁶ Partizansko zdravstvo pa ni namenjalo porodne pomoči zgolj civilnemu prebivalstvu, temveč tudi nosečim partizankam. Sprva so jih sprejemali oddelki SCVPB. Januarja 1944 sta tako v SCVPB rodili prvi partizanki, njuna poroda pa je vodil vodja SCVPB, Pavel Lunaček – Igor.²⁷ Zaradi vedno večjega števila porodov in želje po nudenju boljših pogojev porodnicam (pogosto so namreč morali otroke oddajati v rejo) je leta 1944 zaživela ideja o partizanski porodnišnici.

Porodnišnico z oddelkom za novorojenčke in dojenčke²⁸ je vzpostavila upravnica bolnišnice Spodnji Hrastnik, Božena Grosman – Vida.²⁹ Baraka, ki je imela porodno sobo, kopalnico in prostor za matere in dojenčke, je bila zgrajena aprila 1944, septembra pa so dodali še eno barako, ki je bila namenjena septičnim porodom.³⁰ Bolnišnica Spodnji Hrastnik je tako dobila internistični oddelek, ki ga je vodila Cirila Maselj – Mica, ter porodniški oddelek pod vodstvom Božene Grosman.³¹ Njegovo podobo je slednja opisala takole:

»Ponosno se je dvigala lepa stavba nekoliko višje od ostalih barak. Skozi kopalnico, v kateri je bil zraven emajlirane otroške kopalne kadi nameščen še porcelanast umivalnik z za silo napeljana tekočo vodo in naravnim odtokom, se je prišlo v porodno sobo. V njej je bila razen preiskovalne mize in police z instrumenti postelja za mater in otroška zibelka za novorojenčka. Poleg tega prostora je bila dnevna soba, ki je imela na drugi strani še poseben vhod naravnost od zunaj. V njo je vodilo nekaj stopničk. V tej sobi je stalo dvanajst postelj s posteljnimi omaricami za matere in dvanajst ličnih otroških posteljic,

26 Fajdiga, *V objemu človečnosti*, 17.

27 Konjajev, Zora. *Zvestoba Hipokratu. Spomini in pričevanja partizanskega zdravnika dr. Luke akademika Franca Novaka (1908–1999)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, 1999, 141.

28 Kranjc – Simoneti, »Prim. dr. Božena Grosman«, 700.

29 Kalinšek, Ivan. *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975, 49.

30 Grosman, Božena. *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985, 47, 53.

31 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 49.

v sredini druge stene pa omara z dvanajstimi predali. Mogoče je videti smešno, da to posebej omenjam, a za nas je bilo to takrat že nezaslišano razkošje. /.../ Vso notranjo opremo so partizani naredili sami; postelje, jaslice za sončenje, merilno korito za dojenčke, lončeno peč, okvirje slik, stojalo za cvetlice in cvetlične lonce. Razen otroške kopalne kadi smo dobili tudi pravcato otroško tehcnico. Iz zavezniških padal, belih in barvanih, smo sešili ne le slamnjače, rjuhe, prevleke za blazine, prte in prtčke, ampak tudi zavese, stenske obloge in posteljna pregrinjala. Vse barve so se lepo ujemale. Zelo smo bili ponosni na vse to! Res da nismo imeli ne elektrike ne tekoče vode, a vendar čistoča v gozdni porodnišnici ni zaostajala za tisto v tedanjih bolnišnicah.«³²

Nad porodnišnico, ki je bila zagotovo posebnost, je bil navdušen tudi novozelandski zdravnik in partizanski kirurg, Lindsay Rogers, ki je od julija 1944 deloval v Kočevskem rogu:

»Naslednji dan smo obiskali bolnico, ki mi je bila največje odkritje med vsemi, kajti tu v divjini, obkoljeni od nemških divizij /.../ je stala brezhibna majhna porodnišnica. /.../ Vsaka posteljica je imela list s podatki o teži, količini zaužitega mleka pri vsakem obroku, o pridobljeni teži, o materinem zdravstvenem stanju in različnih drugih medicinskih podrobnostih.«³³

Skupno se je do konca vojne v okviru postojank SCVPB rodilo 54 otrok, največ med njimi (45) se jih je rodilo v Spodnjem Hrastniku.³⁴ Njihova umrljivost je bila nizka, po izračunih Božene Grosman 5,6 odstotka,³⁵ čeprav so pogoji, v katerih se je porodnišnica nahajala, napovedovali

---

32 Grosman, Božena. Nekoč je bilo. *Iz spominov partizanske zdravnice*. Ljubljana: Zavod Borec, 1967, 54–56.

33 Rogers, *Partizanski kirurg*, 206–207.

34 Štangelj, Blaž. »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu.« Dostopno na: https://fototekamnzs.com/2015/08/10/partizanska-bolnica-in-porodnisnica-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu/#_ftn10 (dostop: 12. september 2019).

35 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 52.

drugače. K nizki umrljivosti je prispevala prizadevnost osebja, med njim je bila tudi babica Gita Hariš, da bi razmere v porodnišnici čim bolj približati mirnodobskim. Matere so tako z novorojenčki v porodniški sobi ostale do deset dni po porodu, nato so jih skupaj z novorojenčki preselili v dnevni prostor. V času svojega bivanja v porodnišnici so se pripravljale na materinsko vlogo: *»Naše matere, ki so večinoma še neizkušene, je bilo treba za materinstvo šele vzgojiti, saj so imele več izkušenj s puškami kakor pa z otroki.«*³⁶ Tako so večkrat na teden zanje prirejali predavanja o pravilni negi, prehrani in vzgoji otroka. Sodelovale pa so tudi pri praktičnih nalogah, npr. izdelavi opreme ter oblačil za dojenčke, pri katerih so morale pokazati dobršno mero iznajdljivosti.³⁷

Kljub prizadevanjem pa je vojna vseeno narekovala življenje v porodnišnici. Bili so odvisni od oskrbe s sanitetnim materialom, hrano in vodo. Kljub pomanjkanju slednje so stremeli k zagotavljanju osnovnih načel higijene: *»Otroke smo kopali in jim vsak dan prali plenice, dasi nam je vode večkrat primanjkovalo celo za kuhanje, saj smo imeli samo deževnico, ki se je po lesenih žlebovih stekala v kadi.«*³⁸ Zaradi lege je primanjkovalo tudi svetlobe, zato so več skrbi posvečali tudi temu, da so dojenčki bili dovolj časa izpostavljeni svežemu zraku in soncu: *»Vsak je razen svoje posteljice imel še platneno stajico za sončenje, ki je bilo nujno potrebno. /.../ Da nam tako ne shirajo naši dojenčki, smo jih pustili ležati na prostem po cele dneve.«*³⁹ Poleg sončenja je bilo pomembno tudi dojenje. Pri tem je Božena Grosman vztrajala:

»Tudi če se je kateri materi zdelo, da ima premalo mleka /.../, je šele po daljšem opazovanju otrokovega uspevanja smela dodajati kravje mleko. Verjetno bi ti otroci partizanstvo težko preživeli, če bi ne bili naravno hranjeni. A dojenje je bilo nujno potrebno tudi zaradi

---

36 Grosman, *Nekoč je bilo*, 57.

37 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 50.

38 Prav tam, 49.

39 Prav tam, 51.

morebitnih hajk, kajti kje naj bi takrat mati dobila drugo hrano za dojenčka.»⁴⁰

Otroke je bilo zaradi vojnih razmer potrebno privaditi tudi na red in tišino: »*Nismo smeli dovoliti, da jih razvajajo z zibanjem in pestovanjem. Glede tega sem imela težave celo s komisarjem Stanetom Kebrom in bolničarjem Tinetom Smrkoljem /.../, ki sta poleg puške le prerada vzela v roke kakšnega otročička.»⁴¹*

Jeseni 1944 je bila vodja porodnišnice, Božena Grosman, premeščena v Italijo,⁴² kjer je v Gravini vzpostavila centralni jugoslovanski partizanski dečji dom in ga vodila do premestitve v Split.⁴³ Vanj so pripeljali tudi matere in otroke iz Spodnjega Hrastnika.⁴⁴ Tu so ostali do decembra 1944, ko so jih prepeljali v Split in nato razmestili po različnih krajih. Slovenke so z otroki npr. odšle v Novi Grad, kjer so dočakale konec vojne.⁴⁵ Do takrat je delovala tudi bolnišnica v Spodnjem Hrastniku,⁴⁶ ki danes ne stoji več. Pravzaprav sta danes od postojank SCVPB ohranjeni le dve – in sicer bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik.⁴⁷ Spodnji Hrastnik je bil nasprotno prepuščen zobu časa in pozabi spomina. Znanstvenoraziskovalne ekipe so ga sicer obiskale nekajkrat, a se je od 80. let 20. stoletja nanj pozabilo. Lokacijo je na podlagi pregleda obstoječih virov ponovno našel Blaž Štangelj leta 2015. Od bolnišnice je

---

40 Prav tam, 49.

41 Prav tam, 51.

42 Vodenje porodnišnice je prevzela Božena Serbec. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 49.

43 Kranjc – Simoneti, »Prim. dr. Božena Grosman«, 700.

44 Grosman, *Partizanska zdravnica*, 67.

45 Grosman, Božena. *O zdravstveni zaščiti matere in otroka*. Ljubljana: Ministrstvo za ljudsko zdravstvo v Ljubljani, 1947, 8.

46 Nosečnice in matere z otroki so po ukazu z 8. februarja 1945 evakuirali v Italijo. Štangelj, Blaž. »Spodnji Hrastnik – bolnica in porodnišnica v Kočevskem rogu 1943–1945.« *Klio* 15/1 (2016), 65.

47 Štangelj, »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik«.

ostalo bore malo, tako nam danes o njej pričajo le še arhivski dokumenti, fotografije in spominski zapisi.⁴⁸

ODNOS DO UMETNE PREKINITVE NOSEČNOSTI

Drugo področje reproduktivnega zdravja, s katerim so se ukvarjali znotraj partizanskega zdravstva, je bilo vprašanje umetne prekinitve nosečnosti. Slednja je bila pred začetkom vojne na Slovenskem opredeljena kot kaznivo dejanje, kazen je doletela tako osebo, ki jo je izvedla, in žensko, ki se je zanjo odločila. Mogoče jo je bilo mogoče opraviti le zaradi zdravstvenih razlogov, o njihovi utemeljenosti pa je odločala zdravniška komisija.⁴⁹ Število splavov je bilo kljub restriktivni zakonodaji visoko. Ana Zalokar, predsednica ljubljanske sekcije Združenja univerzitetno izobraženih žena Jugoslavije, je npr. navedla podatek, da se je pred vojno 32,5 odstotkov nosečnosti končalo s splavom.⁵⁰ Po podatkih Nataše Budna Kodrič pa je bilo v Kraljevini Jugoslaviji v 30. letih opravljenih okoli 100.000 splavov letno.⁵¹ Zaradi zakonskih omejitev so bili splavi večinoma opravljeni ilegalno in nestrokovno – kar je rezultiralo v številnih zdravstvenih zapletih.

Zaradi takšnih razmer je v času med obema vojnoma v sklopu ženskega emancipacijskega gibanja prišlo do več zahtev po spremembi restriktivne zakonodaje. Omiljenje slednje oz. legalizacija splava je npr. postala ena od zahtev nekaterih ženskih društev, ki so med obema vojnoma delovala na Slovenskem. Zveza delavskih žena in deklet se je zanjo zavzemala že v 20. letih. Ženski pokret, ki ga je vodila

---

48 Štangelj, Blaž. »Nekaj iz življenja v partizanski bolnici in porodnišnici Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu in stanje bolnice v desetletjih po koncu 2. svetovne vojne.« Dostopno na: <https://fototekamnzs.com/2015/08/24/nekaj-iz-zivljenja-v-partizanski-bolnici-in-porodnisnici-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu-in-stanje-bolnice-v-desetletjih-po-koncu-2-svetovne-vojne/> (dostop: 13. september 2019).

49 Rožman, Sara. »Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji.« *Ars&humanitas*, 3/1-2, 303.

50 Takač, Iztok. »Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru.« V: *50 let načrtovanja družine v Mariboru*, uredil Iztok Takač, 31–176. Maribor: Univerzitetni klinični center, 2007, 36.

51 Budna Kodrič, Nataša. »Feministične zahteve.« V: *Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk*, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 35–43. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 41.

Angela Vode,⁵² pa je leta 1933 organiziral v Ljubljani javno zborovanje za legalizacijo splava iz socialnih vzrokov.⁵³ Za začasno legalizacijo splava se je zavzemala tudi Vida Tomšič. Na 5. državni konferenci KPJ v Dubravi pri Zagrebu leta 1940 je predstavila referat o vedno bolj pereči problematiki ženskega vprašanja. Med zahtevami se je dotaknila tudi materinstva, pri katerem je zahtevala zaščito mater pred in po porodu, izenačitev zakonskih nezakonskih otrok ter dovolitev splava, dokler ne bodo razmere takšne, da splav ne bo več potreben.⁵⁴

Tako kot pred vojno je vprašanje splava ostalo aktualno tudi v času vojne. Točnih podatkov o številu splavov, ki so bili izvedeni na Slovenskem v času vojne, nimamo. Nam pa gradivo partizanskih bolnišnic razkriva, da so v njih zdravniki opravljali tudi ta poseg. V postojankah SCVPB so tako na primer operativno zdravili dva splava, konservativno pa 17 krvavitev iz maternice. Ali je šlo za spontane oziroma umetno sprožene splave iz gole statistike ni razvidno.⁵⁵ Je pa znano stališče, ki ga je zavzelo partizansko zdravstvo do umetnega splava zaradi socialnih indikacij.⁵⁶ Zaradi prej opisanih zahtev in dejstva, da je socializem v svoji ideologiji izpostavljal enakost in enakopravnost spolov,⁵⁷ so se namreč zavedali, da se bodo morali opredeliti tudi do vprašanja legalizacije splava. Slednjo nalogo je v okviru znanstvenega inštituta pri OF prevzel Pavel Lunaček. Mnenje je predstavil decembra 1943 v prispevku *Umetni splav in socialna indikacija*, ki ga je nekoliko predelal decembra 1944. V članku je umetni splav zaradi socialnih indikacij, ki je bil v večini držav prepovedan, predstavil kot pereč problem, ki ga bi bilo ob koncu vojne potrebno rešiti, določene smernice pa sprejeti že v času vojne. Menil

52 Stališča o splavu je predstavila v delu: Vode, Angela. *Spol in usoda. 1. del*. Ljubljana: Žena in dom, 1938.

53 Jeraj, Mateja. »Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918–1941). *Arhivi*, XXIII/2 (2000), 58.

54 Tomšič, Vida. *Ženska, delo, družina, družba*. Ljubljana: Komunist, 1978, 21.

55 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*.

56 Socialna indikacija splava (medicinski termin) obsega sledeče situacije: stanovanjska stiska, ekonomske težave, razdor v družini, osebe in družinske težave, alkoholizem itd.

57 Žensko vprašanje je bilo opazna partijska programska točka, ki je bila utemeljena na leninističnem pojmovanju vloge žensk v razrednem boju. Barič–Deželak, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, 1941–1945.« V: *Naše žene voljo!*, uredila Milica G. Antić, 21–42. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 23.

je, da ima pri tem prednost mnenje ginekologa-porodničarja, ki lahko opazuje posledice umetnega splava na večjem številu primerov.⁵⁸

Pri preučevanju škodljivosti splava za ženske ga je zanimal vpliv umetnega splava na žensko telesno, reproduktivno in duševno zdravje. Pri pojasnjevanju nevarnosti splava za življenje ženske je uporabljal statistične podatke o umrljivosti ob splavu (1,29 odstotka) in porodu (0,73 odstotka) Državne bolnice za ženske bolezni v Ljubljani od leta 1920 do leta 1936, ki pa zaradi zajema različnih podatkov niso bili primerljivi. Zavedal se je, da bi šele primerjava strokovno izvedenih in nadzorovanih porodov in splavov prinesla realno oceno, ki pa je bila v obravnavanem obdobju nemogoča, saj je bil splav v večini držav prepovedan. Poleg statistike se je naslonil še na izkušnje Sovjetske zveze,⁵⁹ ki je leta 1936 splav iz socialnih indikacij ponovno prepovedala: *»Lahko sklepamo, da splav ni prepovedan samo iz političnih razlogov in zaradi izboljšanih gospodarskih razmer, marveč tudi zaradi tega, ker so bile ugotovljene negativne posledice zaradi splavljanja, pri prizadetih ženskah.«*⁶⁰

Splav je odsvetoval tudi zaradi vpliva na zdravje, saj so ga pogosto spremljali abscesi, vnetja, krvavitve ter zraščanja jajcevodov, kar je lahko v nekaterih primerih privedlo v izvenmaternično nosečnost ali trajno neplodnost. Slednja naj bi prizadela 14 odstotkov žensk, ki so se odločile za splav. Le pri dveh do desetih odstotkih teh pa so neplodnost uspešno zdravili. Z neplodnostjo je povezoval tudi vpliv splavov na duševno zdravje žensk:

»Za žensko, ki splavi v prvi nosečnosti, predstavlja splav navadno težko psihično travmo. /.../ Umetni splavi pri poznejših nosečnostih imajo na psihično stanje žene v glavnem bolj posreden vpliv in sicer v toliko, v kolikor je splav povzročil jalovost. Klic po otroku je tako

58 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

59 Sovjetska zveza je kot prva država na svetu novembra 1920 legalizirala splav na zahtevo ženske v prvih treh mesecih nosečnosti. Leta 1936 je bil splav ponovno kriminaliziran. Leta 1955 pa ponovno dovoljen. Več v: Besemeres, John F. *Socialist population politics: The political implications of demographic trends in the USSR and Eastern Europe*. New York: Routledge, 1980.

60 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

*silovit, da bi jalove žene brez otrok darovale svoje najdražje, ako bi
mogle še enkrat roditi.»⁶¹*

Če se je z vplivi splava na žensko ukvarjal podrobneje, je pri vplivu splava na bodoči naraščaj zapisal le, da naj ne bi imel vpliva. Je pa omenil, da literatura, ki mu je bila dostopna, povezuje splav ter downov sindrom. Poleg tega se je ukvarjal tudi z vprašanjem, ali bi bil splav upravičen zaradi težkih razmer v času vojne: *»Res je, da živimo v težkih razmerah, vendar nas izkušnja uči, da lahko poskrbimo za noseče ženske, da lahko nudimo porodnicam in otročnicam vso potrebno pomoč. Noseča aktivistka osvobodilne fronte /.../ naj ne skrbi, kje in kako bo rodila.«⁶²*

Opravljanje splava zaradi socialnih vzrokov je zato označil kot neopravičljivo dejanje, uboj živega bitja (kot začetek življenja je vzel oploditev jajčeca), ki ga je izenačil z detomorom:

»Ako ne dovolimo detomorstva zaradi slabih socialnih razmer, tudi ne smemo dovoliti ubijanja plodu z umetnim splavom zaradi socialne indikacije. Ako bi hoteli gledati na problem strogo racionalno bi bilo detomorstvo iz socialne indikacije vsekakor bolj na mestu, ker pri tem ne bi oškodovali ženskega organizma in bo odstranili samo 'nepriliko užitka.«⁶³

Podobno konzervativno mnenje so zavzeli tudi udeleženci seje upravnikov bolnišnic in sanitetnih referentov na Sanitetnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS. Tudi tu so kot edini utemeljeni vzrok za opravljanje umetnega splava navedli medicinske indikacije.⁶⁴

---

61 Prav tam.

62 Prav tam.

63 Prav tam.

64 SI AS, Arhiv Republike Slovenije, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 56, Seja na Sanitetnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS, 19. 3. 1944.

ZDRAVLJENJE SPOLNIH BOLEZNI

Tretje področje spolnega in reproduktivnega zdravja, ki se ga je dotikalo partizansko zdravstvo, so bile spolne bolezni. Te so zaradi posledic (v nekaterih primerih tudi smrti), ki so zmanjševale učinkovitost vojske, terjale resno postopanje. Da njihov vpliv ni bil zanemarljiv, je vidno iz ameriškega primera.⁶⁵ Po podatkih WW2 US Medical Research Centre je npr. v ameriški vojski v času druge svetovne vojne zaradi spolnih bolezni dnevno z dela izostalo 18.000 oseb. Problem je bil tudi, ker je bilo njihovo zdravljenje dolgotrajno – zdravljenje gonoreje je pred razvojem učinkovitejših načinov zdravljenja trajalo 30 dni, sifilisa pa pol leta.⁶⁶ Razmere so se zaradi preventivnih dejavnosti, uvedbe centrov za hitro zdravljenje (Rapid Treatment Centers) in napredkov v zdravljenju (npr. zdravljenje sifilisa s penicilinom)⁶⁷ izboljšale šele sredi leta 1944. Takrat je npr. zdravljenje gonoreje v povprečju trajalo 5 dni, oblike zdravljenja pa so dopuščale, da so pacienti med zdravljenjem še vedno opravljali delo.⁶⁸

Za stanje na Slovenskem tako točnih in podrobnih podatkov nimamo, tako npr. ni znano točno število spolnih okužb v času vojne. Iz statističnih podatkov pa lahko vidimo, da so jih zdravili tudi v okviru partizanskega zdravstva. V postojankah SCVPB so npr. zdravili 32 primerov spolnih bolezni (kar je predstavljalo 1,9 odstotka internističnih in drugih obolenj zdravljenih v SCVPB).⁶⁹ Najpogosteje so pri pacientih po besedah Vlada Milavca odkrivali gonorejo, sifilis in mehki čankar, redkeje pa klamidijski limfogradulom.⁷⁰ Poleg slabe osebne higijene, spolne promiskuitete, strategij preživetja (npr. prostitutcija) itd. so del krivde za širjenje veneričnih bolezni pripisovali tudi okupatorju: *»Že pred vojno smo opazovali širjenje spolnih bolezni v nekaterih krajih. To so bili*

65 Več o tem v: Strom, Claire. »Controlling Venereal Disease in Orlando during World War II.« *The Florida Historical Quarterly*, 91/1 (2012), 86–117.

66 WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2. <https://www.med-dept.com/articles/venereal-disease-and-treatment-during-ww2/> (Dostop: 13. 9. 2019).

67 Cutler, John C. in R. C. Arnold. »Venereal Disease Control by Health Departments in the Past: Lessons for the Present.« *AJPH*, 78/4 (1988), 374.

68 WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2.

69 Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, 167.

70 Milavec, Vlado. »Spolne bolezni.« *Partizanski zdravstveni vestnik*, 1/7 (1944), 1.

predvsem letoviščarski kraji ter večja mesta ter trgi. Vsem je znano, da so fašistični okupatorji demoralizirali del ženske mladine in zelo razširili venerične bolezni.«⁷¹

Širjenje spolno prenosljivih bolezni so v okviru partizanskega zdravstva skušali omejiti s kurativno in preventivno dejavnostjo. V sanitetnih šolah so se npr. posvečali predvsem izpopolnjevanju znanja o dveh najpogostejših boleznih, sifilisu in gonoreji.⁷² Za borce so občasno organizirali predavanja im. higienska ure, v katerih je bila predstavljena tudi skrb za osebno higieno, ki je zmanjševala možnost širjenja nalezljivih bolezni.⁷³ V *Partizanskem zdravniškem vestniku*⁷⁴ pa je izšel prispevek Vlada Milavca, ki je bralcem poleg prej omenjenih bolezni predstavil tudi mehki čankar. Poleg načinov prenosa ter simptomov bolezni pa še načine zdravljenja in preventive. Za zdravljenje sifilisa so uporabljali kombinacijo neosalvarsana in bizmuta, za bolezen v kasnejših fazah pa tudi zdravljenje z malarijo.⁷⁵ Za zdravljenje gonoreje so uporabljali sulfamide, v težjih primerih pa tudi zdravljenje z raztopino srebrnih soli in diatermijo.⁷⁶ Mehki čankar pa so zdravili s karbolno kislino.⁷⁷

Nabor preventivnih ukrepov je bil manjši. Vlado Milavec je za preprečevanje prenosa gonoreje svetoval uporabo kondomov ter vbrizgavanje močne raztopine srebrne soli takoj po spolnem odnosu.⁷⁸ Pri sifilisu in mehkem čankarju konkretnih sredstev ni poznal, omenjal je le »mazanje ogroženih delov telesa /predvsem spolovila/ z raznimi maščobami pred občevanjem«,⁷⁹ kar pa je označil za skrajno

71 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

72 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 44, Oficirska sanitetna šola. 4. 12. 1944; SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 44, Učni program divizijske sanitetne šole XV. divizije; SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 45, Program sanitetne šole VII. Korpusa NOV in POJ, 28. 11. 1944.

73 Ikovic, Anotn in Marjan Linasi. *Koroško partizansko zdravstvo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985, 243.

74 Izhajal je od januarja 1944 do aprila 1945 (10 števil) in je bil namenjen izobraževanju zdravstvenih delavcev. Repe, *S puško in knjigo*, 159.

75 Milavec, »Spolne bolezni«, 6–7.

76 Prav tam, 9.

77 Prav tam, 11.

78 Prav tam, 9.

79 Prav tam, 5.

nezanesljivo metodo. Kot edino zares zanesljivo preventivo je ponujal izogibanje spolnim odnosom⁸⁰ s sumljivimi osebami, mednje je npr. uvrščal prostitutke in promiskuitetne osebe, ter moralno (pre)vzgojo. Bralce je opozarjal tudi na možnost, da se mnoge osebe ne zavedajo lastne okuženosti, nekatere pa o tem lažejo: »Tudi se nikakor ne smemo zanašati na to, češ saj ta ali oni sveto trdi, da je zdrav ali zdrava, saj se nič ne vidi, da bi bil bolan. Izrek 'omnis lueticus mander' – vsak sifilitik je lažnivec – precej točno drži pri vsakem spolno bolnem.«⁸¹

NAČRTI ZA POVOJNO ZDRAVSTVO

Načrtovanju na področju varovanja reproduktivnega in spolnega zdravja je bilo v času vojne znotraj partizanskega zdravstva namenjeno kar nekaj pozornosti.⁸² Že na prvem sestanku znanstvenega inštituta, ki je potekal v Črnomlju 22. februarja 1944, je bila namreč kot ena od nalog določena izdelava zakonskega osnutka in pravilnika za zdravstvena področja, ki imajo največji vpliv na zdravje skupnosti, predvsem na zdravje sedanjega in bodočega naraščaja.⁸³ Posledično je bil v načrtih velik poudarek na ginekologiji ter porodništvu.⁸⁴ Načrt za slednji področji je pripravil Pavel Lunaček. Kot enega glavnih ciljev je izpostavil koncentracijo porodov v porodnišnicah.⁸⁵ Takšen trend je bil viden tudi drugod, v Združenem kraljestvu je npr. leta 1930 na domu

---

80 Opozarjal je tudi na možnost prenosa sifilisa ter gonoreje na druge načine (npr. uporaba istega pribora, kozarca, brisače, dojenje, poljubljanje, dotikanje), kot potencialne prenašalce pa označil brivce, zdravnike, zobozdravnike in babice. Milavec, »Spolne bolezni«, 5.

81 Prav tam, 11.

82 Izboljšanje zdravstvenega varstva mater in otrok je bilo del prizadevanj za reševanje ženskega vprašanja – seveda znotraj proletarske revolucije. Več o boju in uresničevanju ženske enakopravnosti v: Deželak-Barič, Vida. »Uresničevanje ženske enakopravnosti na Slovenskem med drugo svetovno vojno in takoj po njej.« *Borec*, LXI/657-661 (2009), 253–268.

83 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Iz I. sestanka članov Zdravstvenega inštituta v Črnomlju, 22. 2. 1944.

84 Trend povečevanja porodov v porodnišnicah je bil viden že v času med obema vojnoma – leta 1900 je imela ljubljanska porodnišnica 200 porodov, v letih pred drugo svetovno vojno pa okoli 2000. SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

85 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

rodilo 90 odstotkov porodnic, medtem ko je leta 1955 odstotek slednjih znašal le še 33,4 odstotka.⁸⁶

Da bi bila ta čim bolj uspešna, je Lunaček predvideval, da bi morale biti delovanje porodnišnic dovolj kvalitetno, njihova kapaciteta ter strokovni kader zadostna ter lokacija primerna. Posledično bi morale biti dobre tudi prometne povezave.⁸⁷ Pomembno oporo porodnišnicam bi namreč nudile reševalne postaje, ki bi morale poskrbeti, da bi nosečnice pravočasno prispele v porodnišnico. Tako bi morale reševalne postaje razpolagati z različnimi vozili ter nekaj posteljami, če bi nosečnico porod prehitel. Porodnice, ki bi lahko reševalno postajo o pričetku poroda obvestile tudi preko telefona, bi na poti do porodnišnic spremljale babice, ki bi imele za vsak primer tudi torbo z vsemi potrebnimi pripomočki za izvedbo poroda na poti.⁸⁸

Stremeli so tudi k temu, da bi porodnica opravila vse porode v isti ustanovi. Poleg tega so za boljšo dostopnost informacij o predhodnih porodnih predvidevali tudi uvedbo knjižice porodov in splavov. V načrtu je bilo zajeto še zmanjšanje notranjih pregledov porodnic, saj je zaradi njih pogosto prihajalo do okužb in zapletov. Problem so bile predvsem notranje preiskave izven zavodov, ki so jih vršile babice na terenu. Pravilnik jim namreč ni zaukazoval uporabe sterilnih rokavic in razkuževanja rok, ki so bile v veliko primerih neurejene in poškodovane. Problem je bil tudi, ker so babice opravljale tudi druga dela – npr. oskrbovanje ran – in s tem prenašale okužbe na nosečnice. Zaradi takšnih situacij so se pojavljale težnje, da bi po koncu vojne delo babic strokovno nadzorovali ter ga omejili na normalne porode, delo v porodnišnici in reševalnih postajah⁸⁹ ter obiskovanje (in s tem nadzor) nosečnic zadnji mesec pred porodom in po porodu.⁹⁰ Preurejeno zdravstveno varstvo mater in otrok naj bi po načrtih vključevalo tudi

---

86 Leachman, Carly-Emma. »Most women give birth in hospital – but it's got more to do with World War II than health.« Dostopno na: <http://theconversation.com/most-women-give-birth-in-hospital-but-its-got-more-to-do-with-world-war-ii-than-health-110647> (dostop: 16. september 2019).

87 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

88 Prav tam.

89 Prav tam.

90 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

obvezne posvetovalnice za nosečnice, ki bi promovirale dojenje, bodočim materam dajale navodila in nasvete ter spremljale njihovo zdravje (odkrivanje in terapija bolezni).⁹¹

Takšnemu predlogu je bila zdravniška srenja večinoma naklonjena.⁹² Vodilni na področju zdravstvenega varstva mater in otrok so bili namreč mnenja, da bi takšna prenova zdravstvenega sistema (ter socialnega sistema na sploh) pripomogla k izboljšanju razmer na področju zdravstvenega varstva mater in otrok:

»Riziko poroda bodo s tem znižali na minimum. Iz porodnišnic bodo odpuščali krepke dojenčke. Če bomo dosegli še to, da ne bo več dveh vrst mater, enih, ki so se otrok razveselile in drugih rev, katerim silijo v najlepšem trenutku ženskega življenja v oči solze iz strahu pred zlobo soljudi in iz skrbi radi negotove bodočnosti, bo porast rojstev velikanski in porodniško vprašanje bo pravilno rešeno.«⁹³

Zavedali so se, da bi v povojnih razmerah bilo potrebno okrepiti tudi socialno varstvo mater in otrok ter spremeniti odnos do nezakonskih mater,⁹⁴ medtem ko obstoječe zakonodaje o splavu, naslanjali so se predvsem na izkušnje Sovjetske zveze,⁹⁵ niso nameravali spreminjati: *»Baša za porodnice bo v prvih mesecih po vojni nekoliko težje. /.../ Nikakor pa ne moremo pričakovati, da bodo po vojni tako težke gospodarske prilike, da ne bi mogli prehraniti naših nosečih žensk, porodnic, mladih mater in našega naraščaja.«⁹⁶*

Poleg porodništva in splava so se ukvarjali tudi z vprašanjem omejevanja spolno prenosljivih bolezni po vojni. Kot predlog se je npr. pojavljalo obvezno zdravniško pregledovanje pred poroko. Po mnenju

91 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Preuredite otroškega skrbstva, 31. 7. 1944.

92 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Pismo Pavla Lunačka Doretu, 5. 4. 1945.

93 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

94 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

95 Več o tem v: Simić, Ivan. *Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Policies*. Palgrave Macmillan, 2018.

96 SI AS, Arhiv republike Slovenije, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Umetni splav in socialna indikacija, 23. 12. 1944.

Franca Novaka bi v primeru odkritja okužbe bilo potrebno sklenitev zakonske zveze prepovedati.⁹⁷ Na podlagi ugotovitev Marjana Ahčina, ki je kasneje postal minister za ljudsko zdravje in se je v enem izmed svojih referatov podrobneje ukvarjal s spolnimi boleznimi, je nastal predlog, da bi se po vojni v okviru vsakega zdravstvenega zavoda organiziral oddelek za venerične bolezni. Znotraj slednjega bi delovala zakonska posvetovalnica, ki bi vsako osebo v okrožju pred sklenitvijo zakonske zveze pregledala (odkrivanje sifilisa in gonoreje), podatke o spolnih boleznih pa vnašala na kartotečne liste.⁹⁸

Tako spolnim boleznim kot tudi splavom in nepravilnemu ravnanju med in po nosečnosti pa so se načrtovali zoperstaviti tudi z vzgojo. Vse prej omenjene teme so se namreč prepletale znotraj načrtovane spolne vzgoje, ki so jo dojemali predvsem kot vzgojo za starševstvo. V sklopu skrbi za bodoče generacije so tako predvideli tudi prizadevanja za izkoreninjanje vraževerja ter neprimerne vzgoje mladih v šolah. Menili so, da bi bilo potrebno v vseh vrstah šol namenjati pozornost tudi higieni, nalezljivim boleznim, alkoholizmu ter negi dojenčkov in otrok:

»Vsi se spominjate strahot naše vzgoje v ljudskih in srednjih šolah, ko nismo slišali iz ust učiteljev in staršev niti ene besede o vprašanih, ki mladino tako zgodaj zanimajo in o katerih dobi mladina čisto napačna pojasnila od večkrat pokvarjenih tovarišev. Vsi opominjajo, koliko mladih energij je izgubljenih zlasti v pubertetni dobi, ko mladina nima možnosti zdravega udejstvovanja in nima pravih pojmov o gotovih vprašanih o pravem času.«⁹⁹

Vzgoja za starševstvo naj bi se odvijala na različnih ravneh – individualno in skupinsko, v okviru zdravstvenih domov, šolstva in na terenu.¹⁰⁰ Pomembno vlogo bi pri tem odigrale tudi posvetovalne ambulante za nosečnice, ki bi se morale po predlogu Franca Novaka

---

97 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

98 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

99 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 4, Iz l. sestanka članov Zdravstvenega inštituta v Črnomlju, 22. 2. 1944.

100 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 1, 34, Preuredite otroškega skrbstva, 31. 7. 1944.

ustanoviti v bolnišnicah¹⁰¹ in po predlogu Milana Peruška¹⁰² tudi na ravni zdravstvenih zavodov (zdravstveno središče vsakega okrožja) ter zdravstvenih domov (na ravni okraja).¹⁰³ Posvetovalnice in porodnišnice bi morale nuditi tečaje za bodoče matere.¹⁰⁴ Tako je npr. Lunaček predvideval, da bi imela vsaka porodnišnica predavalnico, ki bi omogočala tudi kino-predstave vzgojnih filmov, ki bi si jih lahko ogledale tudi nosečnice in otročnice. Na voljo pa jim bi bila tudi knjižnica.¹⁰⁵ Znotraj porodnišnice pa bi se morale vzpostaviti tudi stalne šole, v katerih bi porodničar, pediater, ftiziolog,¹⁰⁶ in venerolog poučevali »čakajoče noseče in pokretne otročnice¹⁰⁷ o dolžnostih materinstva, o dojenju, o nevarnostih splavljanja, o raku ženskih spolnih organov, o spolnih boleznih itd.«¹⁰⁸

ZAKLJUČEK

Skoncem druge svetovne vojne je na slovenskem prišlo do vzpostavitve novega družbeno-političnega sistema – socializma. Posledično sta se do določene mere spremenila tudi zdravstvena zakonodaja in sistem.¹⁰⁹ Na področju varstva spolnega in reproduktivnega zdravja so se nekateri načrti oblikovani že v okviru partizanskega zdravstva izpolnili – njihovi snovalci so namreč prevzeli pomembne položaje v zdravstvu in zdravstveni politiki. Od obravnavanih tematik sta bila največ prizadevanj deležna porodništvo in pediatrija. Visoka umrljivost dojenčkov, ki je leta

---

101 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

102 Po drugi svetovni vojni je bil profesor na Medicinski fakulteti, in sicer na Katedri za ustne bolezni in parodontologijo.

103 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Zdravstvena zaščita našega naroda, 16. 11. 1944.

104 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in ginekologija, 29. 9. 1944.

105 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

106 Ftiziologija je veja medicine, ki se ukvarja s preučevanjem, zdravljenjem in preprečevanjem pljučne tuberkuloze.

107 V porodnišnici naj bi ostale vsaj 10 dni.

108 SI AS, 1683, Pavel Lunaček, šk. 2, 41, Porodništvo in babištvo, 7. 10. 1944.

109 Več o zdravstveni zakonodaji do druge svetovne vojne v: Premik, Marjan. »Razvoj zdravstvene zakonodaje, veljavne za območje Slovenije, do druge svetovne vojne.« *Zdravstveno varstvo*, 44/1 (2005), 41–49.

1946 v Ljudski republiki Sloveniji znašala 9,5 odstotka¹¹⁰ – kar je močno presehalo umrljivost dojenčkov (tri do pet odstokov) v Združenem kraljestvu in Skandinaviji – je namreč zahtevala hitro ukrepanje.¹¹¹ Da bi se razmere izboljšale, se je v skladu z zveznimi navodili¹¹² pričela širiti mreža zdravstvenih ustanov, namenjenih zdravstvenemu varstvu mater in otrok. Leta 1947 je v LR Sloveniji delovalo 36 posvetovalnic za noseče žene, 38 posvetovalnic za dojenčke in majhne otroke, 35 poliklinik za dojenčke in majhne otroke, 37 šolskih poliklinik, štirje dečji domovi, štiri otroške bolnišnice ter štiri porodnišnice.¹¹³ V slednjih se je koncentracija porodov postopoma povečevala. V letu 1944 je v porodnišnicah in bolnišnicah LRS rodilo manj kot 10 odstotkov vseh porodnic, v letu 1953 pa 54 odstotkov.¹¹⁴ Poleg zdravstvenega varstva mater in otrok je bilo deležno pozornosti tudi zdravljenje spolnih bolezni.¹¹⁵ Leta 1948 je bila izdana Uredba o zatiranju spolnih bolezni, ki je velevala brezplačno zdravljenje spolnih bolezni. Slednje je potekalo v okviru antiveneričnih dispanzerjev, ki so bili organizirani na ravni okrajev.¹¹⁶ Njihova naloga

---

110 SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, št. 29, 331, 235/49, Zaščita matere in otroka: umrljivost dojenčkov; SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije, šk. 41, 420, Zdravstveno stanje dojenčkov in malih otrok: zaključki na osnovi statistične obdelave za l. 1950.

111 Najslabše so bile razmere v Ilirski Bistrici, kjer je bila leta 1949 umrljivost dojenčkov kar 21,9 %. Bole, Cita. »Za nadaljnjo poglobitev zdravstvenega varstva matere in otroka.« *Medicinska sestra na terenu*, III/3, 122.

112 »Splošna navodila o organizaciji zaščite in povzdige ljudskega zdravja.« *Uradni list FLRS*, IV/48 (1948), 652–660.

113 Grosman, *O zdravstveni zaščiti matere in otroka*, 23–24.

114 SI AS, 1821, Zveza ženskih društev Slovenije, šk. 1, 37, Poročilo o problematiki zaščite matere in novorojenčka v LRS, 1954.

115 »Uredba o zatiranju spolnih bolezni.« *Uradni list FLRJ*, IV/99 (1948), 1622–1623. Leto 1949 so izšla: »Splošna navodila o prijavljanju, pregledu, zdravljenju in evidenci spolno bolnih oseb.« *Uradni list FLRJ*, V/56 (1949), 836–838. Konec leta 1950 je vodstvo antiveneričnih dispanzerjev, ki je delovalo na Dermatološki kliniki v Ljubljani, izdalo navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev v LRS. SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije, šk. 7, 147, Navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev, 29. 12. 1950.

116 Okraji Tolmin, Nova Gorica, Slovenj Gradec in Ptuj so imeli po dva dispanzerja, medtem ko v Kamniku, Grosupljem, Trebnjem, Novem mestu in Murski Soboti antiveneričnega dispanzerja ni bilo. Delo dispanzerjev sta nadzorovala centralna antivenerična dispanzerja, ljubljanski ter mariborski. Predvidevali pa so tudi ustanovitev centralnih dispanzerjev v Ajdovščini, Celju in Novem mestu. SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije, šk. 7, 147, Navodila o organizaciji in delu antiveneričnih dispanzerjev, 29. 12. 1950.

pa je bila odkrivanje, zdravljenje, evidenca spolnih bolezni ter iskanje virov okužb.¹¹⁷

Kljub predvojnim in medvojnimi zahtevam po spremembah pa tik po vojni ni prišlo do sprostitve zakonov, ki so določali prekinitev nosečnosti. Vida Tomšič je razloge za to videla predvsem v prepričanju, »da bi popolna legalizacija splava pri nerazviti zdravstveni službi in bolj ali manj nizki higieni kulturi še bolj ogrozila zdravje ženske in zmanjšala zanimanje za prevencijo.«¹¹⁸ Do prvega premika je na tem področju prišlo šele leta 1951, ko je Zvezna skupščina FLRJ izglasovala nov kazenski zakonik, ki je na predlog poslanca Pavla Lunačka v svojem 140. členu določal, da se kaznuje le vršilec dejanja, ženske, ki je naredila ilegalni splav ali je dopustila, da se ji ga naredi, pa se ne kaznuje.¹¹⁹ Čas za sprejemanje širšega spektra razlogov za prekinitev nosečnosti – npr. socialnih indikacij – je nastopil šele kasneje, na začetku 60. let, ko se je zaradi različnih dejavnikov (zanesljivejša kontracepcija) pričel spreminjati tudi odnos do spolnosti.

---

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ Geč-Korošec, Miroslava. *Družinsko pravo SFRJ, 1. del*. Ljubljana: univerzum, 1981. 10.

¹¹⁹ Rožman, »Geneza pravice do umetne«, 305.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1683, Pavel Lunaček.

SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo republike Slovenije.

SI AS, 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije.

SI AS, 1821, Zveza ženskih društev Slovenije.

SI AS, 229, Ministrstvo za ljudsko zdravstvo Ljudske republike Slovenije.

Literatura

Barič-Deželak, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji, 1941–1945.« V: Naše žene volijo!, uredila Milica G. Antič, 21–42. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Besemeres, John F. Socialist population politics: The political implications of demographic trends in the USSR and Eastern Europe. New York: Routledge, 1980.

Budna Kodrič, Nataša. »Feministične zahteve.« V: Splošno žensko društvo 1901–1945: od dobrih deklet do feministk, uredili Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, 35–43. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Cutler, John C. in R. C. Arnold. »Venereal Disease Control by Health Departments in the Past: Lessons for the Present.« AJPH, 78/4 (1988), 372–376.

Deželak-Barič, Vida. »Uresničevanje ženske enakopravnosti na slovenskem med drugo svetovno vojno in takoj po njej.« Borec, LXI/657-661 (2009), 253–268.

Fajdiga, Mirko. V objemu človečnosti. Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana: Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, 1998.

Foucault, Michel. »The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedecine?« Foucault Studies, 1/1 (2004), 5–6

Geč-Korošec, Miroslava. Družinsko pravo SFRJ, 1. del. Ljubljana: univerzum, 1981.

Grosman, Božena. Nekoč je bilo. Iz spominov partizanske zdravnice. Ljubljana: Zavod Borec, 1967.

Grosman, Božena. O zdravstveni zaščiti matere in otroka. Ljubljana: Ministrstvo za ljudsko zdravstvo v Ljubljani, 1947.

Grosman, Božena. Partizanska zdravnica. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

Heijmans, Bastiaan T. H et al. »Persistent epigenetic differences associated with prenatal exposure to famine in humans.« PNAS, 105/44 (2008), 1046–1049.

lkovic, Anotn in Marjan Linasi. Koroško partizansko zdravstvo. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

Jeraj, Mateja. »Slovenska ženska društva med obema vojnama (1918–1941).« Arhivi, XXIII/2 (2000), 53–61.

Jeraj, Slovenke na prehodu v socializem. Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Jerina Lah, Pavla. »Partizansko zdravstvo.« V: Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007, uredili Janez Stanovnik, Slavko Grčar in Hardvik Pirnovar, 255–256. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.

Kalinšek, Ivan. Zdravljenje ranjencev v SCVPB. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.

Konjajev, Zora. Zvestoba Hipokratu. Spomini in pričevanja partizanskega zdravnika dr. Luke akademika Franca Novaka (1908–1999). Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, 1999.

Kranjc – Simoneti, Stanka. »Prim. dr. Božena Grosman, specialistka za otroške bolezni.« Studia Historica Slovenica, 13/2–3 (2013), 699–708.

Lowe, Keith. Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Modrijan, 2015.

Premik, Marjan. »Razvoj zdravstvene zakonodaje, veljavne za območje Slovenije, do druge svetovne vojne.« Zdravstveno varstvo, 44/1 (2005), 41–49.

Repe, Božo. S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Rogers, Lindsay. Partizanski kirurg. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Rožman, Sara. »Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji.« Ars&humanitas, 3/1–2, 301–325.

Simić, Ivan. Soviet Influences on Postwar Yugoslav Gender Policies. Palgrave Macmillan, 2018.

Strom, Claire. »Controlling Venereal Disease in Orlando during World War II.« The Florida Historical Quarterly, 91/1 (2012), 86–117.

Štangelj, Blaž. »Spodnji Hrastnik – bolnica in porodnišnica v Kočevskem rogu 1943–1945.« Klio, 15/1 (2016), 61–67.

Takač, Iztok. »Pol stoletja načrtovanja družine v Mariboru.« V: 50 let načrtovanja družine v Mariboru, uredil Iztok Takač, 31–176. Maribor: Univerzitetni klinični center, 2007.

Tomašević, Jozo. War and revolution in Yugoslavia, 1941–1945: occupation and collaboration. Stanford: Stanford university press, 2001.

Tomšič, Vida. Ženska, delo, družina, družba. Ljubljana: Komunist, 1978.

Vode, Angela. Spol in usoda. 1. del. Ljubljana: Žena in dom, 1938.

Časopisni viri

»Splošna navodila o organizaciji zaščite in povzdige ljudskega zdravja.« Uradni list FLRS, IV/48 (1948), 652–660.

»Splošna navodila o prijavljanju, pregledu, zdravljenju in evidenci spolno bolnih oseb.« Uradni list FLRJ, V/56 (1949), 836–838.

»Uredba o zatiranju spolnih bolezni.« Uradni list FLRJ, IV/99 (1948), 1622–1623.

Bole, Cita. »Za nadaljnjo poglobitev zdravstvenega varstva matere in otroka.« Medicinska sestra na terenu, III/3, 122.

Milavec, Vlado. »Spolne bolezni.« Partizanski zdravstveni vestnik, 1/7 (1944), 1–12.

Spletni viri

Closer: Infant mortality rate. <https://www.closer.ac.uk/data/infant-mortality/> (dostop: 20. avgust 2019).

Kesternich, Iris, Bettina Siflinger, James p. Smith in Joachim K. Winter. »The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe.« Dostopno na: <http://ftp.iza.org/dp6296.pdf> (dostop: 16. september 2019).

Leachman, Carly-Emma. »Most women give birth in hospital – but it's got more to do with World War II than health.« Dostopno na: <http://theconversation.com/most-women-give-birth-in-hospital-but-its-got-more-to-do-with-world-war-ii-than-health-110647> (dostop: 16. september 2019).

Office for National Statistics: Vital statistics in the UK: births, deaths and marriages – 2018 update. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/datasets/vitalstatisticspopulationandhealthreferencetables> (dostop: 20. avgust 2019).

SBL: Marjan Ahčin. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000240/> (dostop: 16. september 2019).

Sistory: Žrtve. <http://www.sistory.si/zrtve> (dostop: 16. september 2019).

Štangelj, Blaž. »Nekaj iz življenja v partizanski bolnici in porodnišnici Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu in stanje bolnice v desetletjih po koncu 2. svetovne vojne.« Dostopno na: <https://fototekamnzs.com/2015/08/24/nekaj-iz-zivljenja-v-partizanski-bolnici-in-porodnisnici-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu-in-stanje-bolnice-v-desetletjih-po-koncu-2-svetovne-vojne/> (dostop: 13. september 2019).

Štangelj, Blaž. »Partizanska bolnica in porodnišnica Spodnji Hrastnik v Kočevskem rogu.« Dostopno na: https://fototekamnzs.com/2015/08/10/partizanska-bolnica-in-porodnisnica-spodnji-hrastnik-v-kocevskem-rogu/#_ftn10 (dostop: 12. september 2019).

WW2 US Medical Research Centre: Venereal Disease and Treatment during WW2.
<https://www.med-dept.com/articles/venereal-disease-and-treatment-during-ww2/> (dostop: 13. september 2019).

POVZETEK

Druga svetovna vojna je kot najbolj uničevalna vojna v zgodovini dodobra predrugačila podobo sveta. V njej je po Foucaultu prišlo do preobrata v percepciji zdravja in organizaciji zdravstvenega sistema. Pri tem je na Slovenskem odigralo pomembno vlogo partizansko zdravstvo. V njegovem okviru je potekalo tudi zdravstveno varstvo reproduktivnega in spolnega zdravja – tako vojske kot civilnega prebivalstva. Največ pozornosti je bilo zaradi visoke umrljivosti dojenčkov namenjene zdravstvenemu varstvu mater in otrok. Tako je bil v okviru SCVPB vzpostavljen porodniški oddelek v bolnišnici Spodnji Hrastnik, ki je sprejemal predvsem noseče partizanke in jim nudil strokovno pomoč pred, med in po porodu, pozornost pa je namenjal tudi vzgoji za materinstvo. Skupno se je v okviru SCVPB rodilo 54 otrok. Poleg zdravstvenega varstva mater in otrok je partizansko zdravstvo izvajalo preventivno in kurativno dejavnost pri okužbah s spolno prenosljivimi boleznimi. Vedenje o njih se je podajalo v sanitetnih šolah in *Partizanskem zdravstvenem vestniku* ter pri predavanjih o higieni. V okviru partizanskega zdravstva so se izvajali tudi splavi – legalno le tisti iz medicinskih indikacij. Partizansko zdravstvo je namreč zavzelo odklonilno stališče do socialnih indikacij splava. Slednje je bilo v skladu z zakonodajo Kraljevine Jugoslavije, ki je glede splava po vojni niso nameravali spreminjati. Več pozornosti so namenili načrtovanju povojnega zdravljenja spolnih bolezni ter zdravstvene zaščite mater in otrok. Pri slednji so se zavzemali predvsem za koncentracijo porodov v porodnišnicah. Na obeh področjih so se njihovi načrti do določene mere izpolnili že v letih po vojni. Pri vprašanju splava pa je do sprememb prišlo šele v 50. in 60. letih 20. stoletja.